

УДК 340.1

DOI <https://doi.org/10.37687/2413-6433.2021-2.9>

Варич О.Г.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії права та держави
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
ORCID: 0000-0003-0289-4039

ЦІННІСНИЙ ВИМІР ДЕРЖАВИ ЯК СУБ'ЄКТА ПРАВОУТВОРЕННЯ

THE VALUE MEASUREMENT OF THE STATE AS A SUBJECT OF LAWMAKING

У статті автор аналізує напрями ціннісного виміру держави як основного суб'єкта правотворчості, її значення та роль у процесі формування норм права. Держава як особливий елемент політичної системи суспільства відіграє важливу роль у формуванні права, забезпечуючи реалізацію найважливіших суспільних інтересів. Останні є визначальною мірою ціннісного аспекту впливу держави на процеси правотворення. Із метою з'ясування цілісного уявлення про цінність держави у процесі правотворення автором комплексно, на концептуальному рівні досліджено поняття правотворчості з урахуванням її генези, виокремлено підходи, що дають можливість охарактеризувати ціннісну роль держави у формуванні норм права за допомогою розуміння правотворчості як діяльності, що має певним чином упорядкований та процесуальний характер, тобто передбачає систему узгоджених між собою дій суб'єктів правотворчості, що правомірні здійснювати діяльність, спрямовану на формування норм права. Саме це характеризує цінність держави, оскільки вона є самостійним суб'єктом правотворчості, що здатний формувати норми права через правотворчу діяльність органів державної влади. Автором обґрунтовано інтелектуальний (забезпечення державою аналітичної роботи, що спрямована на необхідність дослідження сучасних напрямів правового регулювання, формування новітніх моделей поведінки шляхом їх перенесення у зміст правової норми), інструментальний (державна є цінною, оскільки здатна виступати як інструмент творення права), процесуальний (державна визнається одним з основних суб'єктів правотворення та здійснює поточну, процедурну діяльність, спрямовану на вдосконалення механізму правового регулювання, розробку та нормативне закріплення сучасних правил нормотворчої процедури), публічний (державна є суб'єктом, здатним сформувати систему державно-владних інтересів) та приватний (зумовлений об'єктивною необхідністю забезпечення потреб та інтересів, які мають приватний та корпоративний характер) аспекти цінності держави як суб'єкта правотворення. Звертається увага на те, що цінність держави має зародитись у свідомості кожного та суспільства загалом.

Ключові слова: держава, ціннісний вимір держави, правотворення, суб'єкт правотворення.

In the article the author analyzes the directions of the value dimension of the state as the main subject of law-making, its significance and role in the process of formation of legal norms. The state as a special element of the political system of society plays an important role in shaping the law, ensuring the realization of the most important public interests. The latter are a determining measure of the value aspect of the state's influence on law-making processes. In order to clarify the holistic view of the value of the state in the law-making process, the author comprehensively, at the conceptual level studied the concept of lawmaking taking into account its genesis, identified approaches that characterize the value role of the state in law-making in a certain orderly and procedural nature, provides for a system of coordinated actions of law-making entities that are entitled to carry out activities aimed at the formation of the rule of law. This is characterizes the value of the state because it acts as an independent subject of lawmaking, which is able to form the rule of law through the lawmaking activities of public authorities. The author substantiates intellectual (providing the state analytical work aimed at the need to study modern areas of legal regulation, the formation of new models of behavior by transferring them to the content of the rule of law), instrumental (the state is valuable because it can act as an instrument of law), procedural (the state recognizes one of the main subjects of law-making and carries out current, procedural activities aimed at improving the mechanism of legal regulation, development and normative consolidation of modern rules of rule-making procedure), public (the state is an entity capable of forming a system of state interests) and private aspect (due to the objective need to meet the needs and interests of private and corporate nature) aspects of the value of the state as a subject of law. Attention is drawn to the fact that the value of the state must arise in the minds of everyone and society as a whole.

Key words: state, value measurement of the state, lawmaking, subject of lawmaking.

Актуальними сьогодні залишаються питання, що стосуються з'ясування особливостей формування норм права, визначення цінності, міри, характеру та значення участі держави в процесі правотворчості. З огляду на це, метою роботи є з'ясування особливостей, значення та ціннісної ролі держави в процесі формування норм права.

Становлення та функціонування будь-якої держави пов'язується з розвитком і вдосконаленням самого права. Сучасне право як основний регулятор суспільних відносин, який формується під впливом трансформаційних та глобалізаційних процесів, характеризується наявністю його основної мети – упорядкування суспільства як правової основи функціонування та розвитку безпосередньо самої держави та її інституційних складників. Саме наявність таких сутнісних основ права забезпечує можливість реалізації стратегічно важливих завдань та функцій держави на шляху до утвердження та досягнення загальносоціального прогресу суспільства. На особливому взаємозв'язку держави та права, а також участі держави в процесі формування права акцентує А.Н. Бодак, стверджуючи, що сутність та призначення самої держави визначає характер права. Установлюючи конкретні права та обов'язки громадян, посадових осіб та організацій, право не лише вносить певний порядок у суспільство та державу, а й створює передумови для подальшого розвитку та функціонування всіх інститутів державно-правової системи [2, с. 10].

Феномен держави в юридичній літературі отримав досить широке, багатоглядне та різномірне розуміння, що пов'язується з її характеристиками як суб'єкта права, правореалізації, політичної системи, міжнародних відносин тощо. Держава також є суб'єктом, без якого неможливе утворення права, його гарантування, реалізація та захист [4, с. 64].

З огляду на це, можна акцентувати увагу на особливій природі взаємозв'язку держави і права, що виявляється в процесі здійснення державою правотворчої діяльності, оскільки, з одного боку, держава як особлива соціально-політична організація, формуючи норми права, надає правової форми суспільним відносинам, а з іншого – створені норми права визначають порядок, умови та принципи її функціонування і розвитку.

Саме за результатами правотворчої роботи, якістю законів та інших нормативних актів роблять висновок про державу загалом, ступінь її цінності, демократичності, цивілізованості та культурності [7, с. 79].

Сучасна юридична наука потребує комплексних наукових досліджень, що стосуються з'ясування ролі держави в процесі формування норм права та характеристики її як основного суб'єкта правотворчості. Наукові роботи А.С. Піголкіна, С.В. Полєніної, Ю.О. Тихомирової, Д.А. Кері-

мова, Д.А. Ковачева, А. Нашиц, О.І. Ющика, Т.О. Дідича, Ж.О. Дзєйко, С.Г. Дроб'язко, М.С. Кельмана, В.С. Ковальського, О.Л. Копилєнка, Л.А. Морозової, В.П.Нагребельного, Н.М. Пархоменко, А.О. Селіванова, А.А. Соколова переважно стосуються дослідження проблематики правотворчості як самостійного правового явища, характеристики природи та сутності правотворчості, а також стадійним та процесуальним засадам її здійснення. Проблема цінності держави та з'ясуванню деяких векторів вияву діяльності держави як суб'єкта правотворення присвятили роботи Т.О. Дідич, Ю.П. Лобода, Л.С. Мамут, Ю.М. Оборотов, Н.М. Оніщенко, М.В. Серебро, В.С. Смородинський, Ю.О. Тихомиров.

З'ясування ціннісного виміру держави як основного суб'єкта правотворчості та визначення її значення і ролі в процесі формування норм права доцільно здійснювати, базуючись на аналізі поглядів відомих науковців щодо розуміння поняття правотворчості, що формувались в той чи інший період становлення та розвитку юридичної науки.

Зауважимо, що держава як особливий елемент політичної системи суспільства відіграє важливу роль у формуванні права, забезпечуючи реалізацію найважливіших суспільних інтересів. Останні є визначальною мірою ціннісного аспекту впливу держави на процеси правотворення. У цьому напрямі доцільно виокремити відносну та абсолютну цінність держави як особливого суб'єкта правотворення. Так, у межах відносного аспекту цінності держава не отримує постійного ціннісного вияву, оскільки її цінність завжди опосередковується певними об'єктивними умовами, переважанням тих або інших інтересів суспільства, тобто має ситуативний характер. Однак абсолютна цінність отримує вияв у тому, що держава постає не лише історично зумовленою формою організації людей, а й одним із найбільших надбань цивілізації [17, с. 51]. При цьому не потрібно в ціннісному вимірі абсолютизувати всі інститути держави. На певному етапі розвитку держави той або інший її елемент буде мати або більшу цінність, або меншу. Проте ціннісний вимір держави має формуватись з окремих її складників та досліджуватись із точки зору розуміння держави як єдиного організму.

Із метою формування цілісного уявлення про цінність держави у процесі правотворення необхідно комплексно підійти до дослідження на концептуальному рівні поняття правотворчості з урахування її генези. Правотворчість як наукова категорія була ключовим об'єктом вивчення та дослідження ще з радянських часів (60–70 років ХХ ст.). Дослідження окресленої категорії відображало ідейні погляди того часу, а саме характеризувало державу як центральний елемент державно-правової дійсності, що своєю управлінсько-владною діяльністю охо-

плювала та пронизувала всі сфери суспільного життя. У такому напрямі відбувався процес формування норм права, зміст яких, на думку науковців радянського періоду, відповідав управлінській волі держави, яка надавала суспільним відносинам правового характеру.

Так, позиція вченого І. Сенякіна засновувалась на розумінні правотворчості як форми державної діяльності зі створення, зміни і відміни правових норм, на пізнанні об'єктивних соціальних потреб і інтересів суспільства [16, с. 415]. Зазначену точку зору також обґрунтував А. Міцкевич, розглядаючи правотворчість як організаційно-правову форму діяльності радянської держави, спрямованої на створення правових норм. Під правотворчістю вчений розуміє форму державного управління суспільством [13, с. 45–50]. Тобто вчений не лише досить змістовно обґрунтовує участь держави в процесі формування норм права, а й характеризує її як основного суб'єкта, без волевиявлення якого не є можливим формування норм права. Водночас, зміст норм права повинен відображати волю, позицію держави, що забезпечить високий рівень ефективності державного управління суспільством загалом.

М.С. Кельман, досліджуючи сутність правотворчості, звертає особливу увагу на суб'єктів правотворчої діяльності, однак не без акценту на владному характері. Правотворчість, за словами вченого, є формою владної діяльності уповноважених суб'єктів (держави), спрямованої на створення нормативно-правових актів, за допомогою яких у чинній правовій системі запроваджуються, змінюються чи скасовуються правові норми [7, с. 157]. Проте автор хоч і вказує на суб'єкти правотворчості, однак стверджує, що їх діяльність може бути правомірною лише за умови, якщо сама держава надасть таким органам правотворчі повноваження. Продовжуючи зазначену думку, О.Ф. Скакун під правотворчістю розуміє правову форму діяльності держави за участю громадянського суспільства (у передбачених законом випадках), пов'язану із встановленням, зміною, скасуванням юридичних норм, що відображається у формуванні, систематизації, прийнятті та оприлюдненні нормативно-правових актів [15, с. 293]. На думку С.С. Алексєєва, правотворчість є спеціальною діяльністю компетентних органів, яка завершує процес правоутворення, в результаті якої набуває сили і набуває чинності закон [1, с. 15].

У цьому аспекті правотворчість розуміється як завершальна стадія правоутворення, що здійснюється компетентними органами. Однак учений не вказує на природу компетентних органів, що передбачає можливість припустити про їх похідний та управлінський характер від держави. Р.Ю. Рудкін, досліджуючи результати правотворчої діяльності, обґрунтовує розуміння правотворчості як форму активної діяльності держави з метою формування правових норм [14, с. 9].

Отже більшість учених цього періоду, базуючись на єдиній позиції, вважають, що правотворчість має управлінську, вповноважену природу, тобто беззаперечно пов'язана з владною діяльністю держави та її органами, є формою державного управління суспільством, а держава є монопольним та центральним суб'єктом правотворчості, суто за волею якої здійснюється формування норм права. Як наслідок, цінність держави як особливого суб'єкта правотворення отримує вияв у тому, що без участі держави не є можливою реалізація жодного акту громадських організацій, волевиявлення народу та інших недержавних та громадських інституцій. У цьому аспекті беззаперечним вважається твердження, що саме держава є тим основним суб'єктом правотворчості, що за своєю управлінською природою здійснює формування норм права.

Новий поштовх у своєму розвитку, розумінні і, як наслідок, сфері дослідження правотворчості отримує в 90-х роках ХХ ст. Цей період пов'язується з певними історичними моментами, які відбулися як в окремих державах, так і у світі, зокрема з розпадом Радянського Союзу, внаслідок чого з'являються нові держави, які потребують формування власного законодавства, розширенням співробітництва держав між собою. Зазначені аспекти стали основою для переосмислення владної сутності держави в певних сферах суспільних відносин та її управлінської діяльності в процесі функціонування та розвитку суспільства. Саме ці об'єктивні умови визначають необхідність у трансформації наявних та виокремленні нових підходів до наукового дослідження та переосмислення поняття правотворчості, а також визначення місця та ролі держави в цьому процесі.

Саме тому такі наукові дослідження щодо визначення поняття правотворчості мають більш широкий зміст, оскільки становлять основу його розуміння багатоаспектний, процедурний та демократичний характер. Аналізуючи подальші підходи вчених можна зазначити, що цінність держави як особливого суб'єкта в процесі формування норм права жодним чином не мінімізується, а набуває певного цивілізованого, тобто демократичного змісту.

Підтвердженням цього є думка А.Б. Венгерова, який розуміє правотворчість як організаційно-оформлену процедурну діяльність державних органів зі створення правових норм або ж визнання правовими правил поведінки, що склалися та діють у суспільстві [3, с. 488]. За твердженням М.М. Марченка, правотворчість є процесом пізнання й оцінки правових потреб суспільства і держави, формування, прийняття актів уповноваженими суб'єктами в межах відповідних процедур [11, с. 337]. У такому напрямі В.В. Іванов зазначає, що поняттям «правотворчість» охоплюється встановлення (створення, санкціонування, змінення, скасування) правових

норм. За своїм фактичним змістом правотворчість становить систему організаційно-процесуальних дій суб'єктів права (державних і недержавних), спрямовану на встановлення правових норм [6, с. 87–88]. Д.А. Керімов під правотворчістю розуміє діяльність, зміст якої складає співпраця органів державної влади, місцевого самоврядування та інших зацікавлених учасників у процесі формування норм права, що полягає у проведенні різноманітних за характером заходів із метою формування якісних за змістом норм права, зданих відобразити інтереси та потреби цих суб'єктів [8, с. 38].

Основуючись на аналізі окреслених підходів до розуміння змісту правотворчості, доцільно черговий раз наголосити на цінності та значенні держави як основного суб'єкта правотворчості. Водночас, зміст правотворчої діяльності держави передбачає наявність не лише органів державної влади, що здійснюють її владні повноваження, а й інших осіб, зацікавлених у формуванні норм права, які за своєю сутністю є інституційними складниками громадянського суспільства. Проаналізовані підходи дають можливість охарактеризувати ціннісну роль держави у формуванні норм права через розуміння правотворчості як діяльності, що має впорядкований та процесуальний характер, тобто передбачає систему узгоджених між собою дій суб'єктів правотворчості, що правомірні здійснювати діяльність, спрямовану на формування норм права. Саме це характеризує цінність держави, оскільки саме вона є самостійним суб'єктом правотворчості, що здатний формувати норми права через правотворчу діяльність органів державної влади. Останні вповноважені державою на здійснення певної діяльності відповідно до чинного законодавства.

Подальші дослідження правотворчості, що відображають її багатоаспектний характер та визначають цінність держави в правотворчій діяльності, відображають такі важливі аспекти, як необхідність урахування об'єктивних потреб розвитку суспільства, інтересів та волі народу, адже формування норм права залежить від волі різних суб'єктів цього процесу. Так, Р.О. Халфіна зауважує, що поняття правотворчості має охопити таке коло явищ, які передбачають відображення волі народу, спрямоване на досягнення цілей розвитку суспільства, діяльність держави і громадських організацій із виявлення потреб нормативного правового регулювання суспільних відносин і створення відповідно до цих потреб правових норм, заміну або скасування наявних [18, с. 33–35]. У межах такого наукового підходу цінність держави отримує вияв у тому, що вона постає як основний засіб пізнання соціальної дійсності, потреб та інтересів суспільства з метою відображення їх у змісті прийнятих норм права.

М.В. Цвік наголошує на важливості аналогічних аспектів правотворчої діяльності, під якою

розуміє організаційно врегульовану особливу форму діяльності держави або безпосередньо народу, внаслідок якої потреби суспільного розвитку й вимоги справедливості набувають правової форми, що виявляється в певному джерелі права (нормативному акті, прецеденті, звичаї тощо) [5, с. 321]. Інакше кажучи, цінність діяльності суб'єктів правотворчості, якими є вповноважені державою органи та народ, виявляється в можливості досягнення об'єктивного пізнання соціальних потреб, що зумовлені суспільним розвитком, і, як наслідок, надання їм правової регламентації. А.П. Мазуренко стверджує, що правотворчість – це постійний процес удосконалення чинних норм права, який здійснюється в межах установлених процесуальних норм (процедур), що містяться в Конституції, регламентах, статутах. [10, с. 16]. Аналізуючи підхід ученого до розуміння правотворчості, доцільно акцентувати увагу на безперервності, тобто циклічності її здійснення, а також правовому забезпеченні, зміст якого становить система нормативно-правових актів, що формуються вповноваженими органами державної влади та іншими компетентними суб'єктами у чітко визначеному процесуальному порядку. З одного боку, норми права формуються державою в особі її органів, а з іншого – зміст цих норм права є правовою основою подальшої правотворчої діяльності вповноважених державою органів.

Таким чином, проаналізувавши роль та значення держави в контексті характеристики генези правотворчості як самостійної правової категорії, доцільно вказати на високий рівень її ціннісної характеристики в процесі формування норм права, яка дотепер залишається вагомою і незмінною. Потребує уточнення лише той факт, що зміст діяльності держави у сфері здійснення правотворчості характеризується певним ступенем динамічності її цінностей. Якщо спочатку держава мала безумовну цінність та монополізований характер у процесі формування норм права з огляду на управлінську сутність, то з часом під впливом певних об'єктивних факторів, про які йшлося вище, власне ціннісний вияв сутності держави в здійсненні правотворчої функції набув сучасних ознак демократичності.

Таким чином, окрім уповноважених державою органів формування норм права здійснюється також інституційними складниками громадянського суспільства, що забезпечило відображення в змісті норм права соціальної дійсності, яка потребує правового регулювання.

Проаналізовані наукові підходи щодо з'ясування ціннісних особливостей правотворчої діяльності держави в контексті розуміння сутності та змісту правотворчості на тому чи іншому етапі розвитку юридичної науки дали змогу уявити цілісну «картину» ціннісного взаємозв'язку таких важливих категорій, як «держава», «правотворчість», «право».

Цілком правомірним є відображення зазначених правових категорій саме у такій послідовності, оскільки правотворчість є тією центральною категорією, завдяки якій можна встановити взаємозв'язок держави і права. Тобто вона є певним «провідником» між державою та правом, завдяки характеристиці сутності якої можна визначити цінність та межі участі держави в процесі формування норм права, як за змістом норм права встановити сутність, тип та інші важливі характеристики держави. Однак динаміка сучасного суспільного життя, безперервна трансформація державно-правової дійсності вносять постійні корективи в процеси державотворення та правотворення, змушуючи шукати юристів-науковців і практиків оптимальні та конструктивні шляхи для створення належних правових основ функціонування органів державної влади, подальшого утвердження громадянського суспільства, досягнення і забезпечення поточних та пріоритетних потреб суспільства, встановлення та розвитку міжнародних зв'язків.

Аналізуючи вищезазначені підходи до розуміння цінності держави як особливого суб'єкта правотворення, можна виокремити такі аспекти ціннісного вияву держави як суб'єкта правоутворення:

- інтелектуальний аспект цінності держави виявляється в забезпеченні державою через органи держави та посадові особи аналітичної роботи, що спрямована на необхідність дослідження сучасних напрямів правового регулювання, формування новітніх моделей поведінки шляхом їх перенесення у зміст правової норми;
- інструментальний аспект цінності держави, в межах якого держава є цінною, оскільки здатна виступати як інструмент творення права, що

сприяє вдосконаленню механізму правового регулювання та подальшій реалізації правових норм;

- процесуальний аспект цінності держави, в межах якого держава визнається одним з основних суб'єктів правотворення та здійснює поточну, процедурну діяльність, що спрямована на вдосконалення механізму правового регулювання, розробку та нормативне закріплення сучасних правил нормотворчої процедури;

- публічний аспект, у межах якого держава є суб'єктом, здатним сформувати систему державно-владних інтересів, які відображають безпосередню сутність держави, напруги її функціонального призначення

- приватний аспект, зумовлений об'єктивною необхідністю забезпечення потреб та інтересів, які мають приватний та корпоративний характер.

Однак держава цінна не лише як особливий суб'єкт правотворення, а і як цінність держави має зародитись у свідомості кожного та суспільства у цілому. Так, для того, щоб скластися в успішну націю (таку, яку мають сьогодні наші західні сусіди), ідея державності і ставлення до держави має кардинально змінитися у суспільній свідомості. Має прийти розуміння цінності власної держави, має сформуватися ставлення до держави як до чогось свого, чогось такого, на що ми здатні впливати. Має прийти усвідомлення, що держава – це ми, бо вона захищає і представляє наші інтереси. Отже, людина має сприймати державу не як якусь бюрократичну машину «над собою, яка не дає дихати», а має сформуватися усвідомлення, що держава – це «наше продовження, яке має допомогти нам дихати» [12].

Список використаних джерел:

1. Алексеев С.С. Государство и право. Москва : Юридическая литература, 1994. 192 с.
2. Бодак А.Н. Правотворческий процесс в Республике Беларусь. Минск : ГИУСТ БГУ, 2010. 220 с.
3. Венгеров А. Б. Теория государства и права : учебник для юрид. вузов. Москва : Новый юрист, 1998. 624 с.
4. Дідич Т. Теоретико-правові аспекти впливу держави на правотворення. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2017. № 1 (13). С. 63–70.
5. Загальна теорія держави і права : підручник / М.В. Цвік, О.В. Петришин, Л.В. Авраменко та ін. Харків : Право, 2009. 583 с.
6. Иванов В. В. К вопросу о теории нормативного договора. *Журнал российского права*. 2000. № 7. С. 87–88.
7. Кельман, М.С., Мурашин О.Г. Загальна теорія держави і права : підручник. Київ : Кондор, 2005. 574 с.
8. Керимов Д.А. Законодательная техника: науч.-метод. и учеб. пособие. Москва : Норма, 2000. 127 с.
9. Крылов Н.Б. Правотворческая деятельность международных организаций. Москва : Наука, 1988. 170 с.
10. Мазуренко А.А. Правотворческая политика: понятие и соотношение со смежными юридическими категориями. *Государство и право*. 2010. № 4. С. 12–20.
11. Марченко Н.М. Общая теория государства и права. Академический курс. Москва : Зерцало, 2000. 656 с.
12. Плохий С. Брама Європи. Історія України від скіфських воєн до незалежності. Харків, 2016. 496 с.
13. Правотворчество в СССР под ред. проф. А.В. Мицкевича. Москва : Юридическая литература, 1974. 320 с.
14. Рудкин Ю.Д. Правотворческие производства: природа, структура, разновидности : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Харьков, 1984. 17с.
15. Скакун О.Ф. Теорія держави і права : підручник. Харків : Консум, 2006. 656 с.
16. Соколова А.А. Социальные аспекты правообразования. Минск : Европ. гуманитар. ун-т, 2003. 160 с.
17. Серебро М.В. Сутність та перспективи використання аксіологічного підходу в державознавстві. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2014. № 11. С. 50–52.
18. Халфина Р.О. Проблемы советского правотворчества. *Советское государство и право*. 1980. № 11. С. 33–35.